

OMAGIU LUI JACQUES-YVES COUSTEAU: DIN LUMEA TĂCERII ÎN LUMINA ARTEI

Mariana ȘENILĂ-VASILIU¹
s_fusaru@yahoo.com

Abstract: The present dissertation, homage brought to the well-known oceanographer Jacques-Yves Cousteau, offers a short trip on the steps of mythology and marine fauna of the countries neighbouring the Mediterranean, focusing on Greece, the Ancient Rome and their colonies.

Dintotdeauna, marea a exercitat o puternică atracție asupra oamenilor. Chiar dacă au învățat să navigheze destul de devreme, adâncurile mării cu viețuitoarele sale au rămas mult timp un mister și ca orice mister a dus la crearea unei mitologii proprii. În loc să domolească atracția exercitată de adâncurile marine, cercetările subacvatice ale lui Jacques-Yves Cousteau au sporit-o. Întâile filme documentare realizate de echipa scufundătorului francez, care-l introduceau pe om în misterele lumii submarine, au concurat cu filmografia mondială, iar ființele prezentate în „Lumea tăcerii”, cu cei mai buni actori ai lumii.

În principiu, s-ar zice că între știință și artă n-ar exista compatibilitate. Prima e prea exactă, cealaltă se lasă prea mult în seama fanteziei; cea dintâi e prea concretă și rațională, cea de-a doua e mult prea liberă în modul de a exprima realitatea; știința analizează și disecă un lucru sau un fenomen până la ultima consecință posibilă, arta, în schimb,

¹ Redactor la revista „Argeș”, Pitești.

se lasă în voia imaginației artistului. S-ar zice doar, în fapt ambele se bazează pe observație și amândouă sunt la fel de creatoare, fiecare în felul său. Când în 1899 Ernst Haeckel a publicat „Kunstformen der Natur” („Forme artistice ale naturii”), cunoscutul biolog a demonstrat puternica legătură ce poate fi făcută între știință și artă, subteranele legături ce există în realitate între ele. Expoziția de la Muzeul Orsay din 2004 dedicată lui Emile Gallé, cel care a transformat meseria de sticlă în artă, era concepută ca un mirific mediu acvatic. Printre exponatele cu caracter documentar organizatorii au așezat și un exemplar al volumului lui Haeckel dorind să demonstreze puternicul impact avut de „Kunstformen der Natur” asupra curentului Art Nouveau și a lui Emile Gallé în mod special. Formele naturale ale *acantophractelor*, *stephoidelor*, *cyrtoidelor*, *anthomeduselor*, *trachomeduselor*, *narcomeduselor*, *siphonophorelor*, *gorgonidelor*, *actiniilor*, *hexacoralilor*, *blastoidelor*, *asteridelor*, *ophideelor*, *acephalelor*, *discomeduselor*, *ctenobranchiatelor* și ale multor alte vietăți marine cu care era ilustrat „Kunstformen der Natur” i-au inspirat și continuă să-i inspire pe artiștii de toate felurile, fie ei pictori sau artiști decoratori. Mai bună demonstrație a legăturii existente între cele două lumi, aparent opuse, nici că se putea. De altminteri, cel care a pătruns în intimitatea atelierului unui artist nu se poate să nu fi descoperit pe rafturi o mulțime de murecși, scoici de toate formele, ursini, ramuri de corali și pietre modelate de mare, ba chiar și pești conservați prin uscare care constituie repere pentru descătușarea imaginației creatoare.

Marea Mediterană, prin bogățiile sale naturale, prin diversitatea formelor și culorilor viețuitoarelor sale a fost un izvor neîntrerupt de inspirație pentru pictori, sculptori, artiști decoratori, ba chiar și arhitecți. Mai întâi, inaccesibilitatea adâncurilor a dus la crearea unei mitologii legate de mare în care locul de frunte l-a ocupat zeul Poseidon/Neptun și regina mării, Amphitrite. Alaiul lor era compus din tritoni, naiade și cai marini. Personificări ale terorii pe care furia mării le-o inspiră uneori navigatorilor, Scyla și Caribda, monștrii care zdrobeau și înghițeau corăbiile, erau reprezentări ale răului. Okeanos, zeul apelor nesfârșite ale oceanului Atlantic era și el prezent în această mitologie. Ca și Afrodita/Venus, zeița frumuseții născută din spuma mării adusă la mal pe o scoică ce-i poartă numele – *conca Veneris*.

Imaginile acestor zeități marine, sub diverse forme este răspândită mai pretutindeni în reprezentările artistice în mai toate țările riverane ale Mării Mediterane, din Grecia, Roma antică și până în coloniile romane de pe coasta Africii de Nord. Sălile Muzeului Bardo de la Tunis, ale muzeelor de la Sousse, Timgad, Constantin, Tripoli, Leptis Magna, Zliten, Cartagina, Setif și încă multe altele sunt pline de mozaicuri decapate din vilele romane care reprezintă zeități marine și viețuitoarele Mediteranei.

Un bun ihtiolog poate să identifice fără ezitare speciile de pești reprezentate, iar un malacolog, speciile de melci marini și moluște, atât de veridic sunt ele redată. Același lucru e valabil pentru picturile de pe ceramica greacă sau pentru mozaicurile și picturile din peninsula italică. S-a creat astfel o dublă mitologie, una ce ține de imaginația oamenilor și una artistică, cea din urmă perpetuată până în secolul XIX. Sculpturi reprezentând zeii mării și alaiul lor împodobesc, mai cu seamă în Europa occidentală, fântânile, parcurile și grădinile. Sunt celebre în acest sens fântânile Romei – Trevi, Navona, fântâna lui Neptun sau a celor patru Fluvii sau fântânile de la Versailles. „Mica sirenă” a devenit simbolul orașului Copenhaga. Și încă multe altele de acest fel risipite prin capitalele europene. Amestecul de fantezie și verism în redare a născut capodopere. Barocul a abuzat de această mitologie pe care abia secolul XX cu viziunea sa tehnicist-mecanică a înlocuit-o.



Fig. nr. 1. Scenă marină. Detaliu. Muzeul Bardo, Tunis.

Insula Creta a fost leagănul celei mai vechi civilizații din bazinul mediteranean, cea minoică. Ea a fost trambulina de pe care, treisprezece secole mai târziu a făcut saltul cel mare Grecia antică. În secolul VIII a. Chr., când în Peloponez abia mijeau zorii civilizației grecești, care avea să influențeze pe termen lung lumea europeană, civilizația cretană încetase să mai existe. Erupția vulcanului din insula Santorini puse un punct mare și negru civilizației și artei minoice. Săpăturile arheologice din Creta, începute de Arthur Evans la începutul secolului XX, în mod special cele de la Cnosos, au dat la iveală lucruri de o uluitoare frumusețe, precum „Vas cu caracatițe” datând din secolul XV a. Chr., o piesă de ceramică foarte fină care prin desenul liber și foarte realist dovedește înaltul rafinament atins de arta ceramicii la acea dată, dar și interesul pe care artiștii cretani îl arătau pentru viețuitoarele marine.

Prin idee și modernitatea viziunii „Vasul cu caracatițe” este comparabil doar cu ceramica japoneză, la fel de degajată în alegerea subiectelor, dar și în eleganța liniei. Pe un vas minoic din secolul XIV a. Chr., veridicitatea scenei alese și modul de redare arată înaltul simț de observație a ceramiștilor minoeni. Scena reprezintă atacul unui pește carnivor, ușor de identificat după dentiție, care în saltul său sperie niște păsări acvatice. Atacul, ca și zborul înspăimântat al zburătoarelor, este surprins cu

repezițiunea și acuratețea unei imagini fotografice.

Una din viețuitoarele marine cele mai îndrăgite de artiștii greci este delfinul. Cu inconfundabila lui siluetă hidrodinamică, cu salturile sale spectaculoase, cu modul său jucăuș și sociabil de a fi, el a fost un bun subiect de exploatat artistic. O cupă a celebrului ceramist Execias, datând probabil din anul 540 a. Chr., aflată azi la Muzeul din München,



Fig. nr. 2. Bachus înconjurat de delfini.
Cupă de Execias.

avându-l drept subiect pe Bachus, zeul viei și al vinului, îl înfățișează pe acesta toropit de băutură plutind într-o ambarcațiune al cărui catarg e împodobit cu vie în rod. În jurul ei, dau ocol zburdând delfinii. Execias se dovedește prin această reprezentare un bun cunoscător al comportamentului social fața de om al delfinului, însoțitorul dintotdeauna al vaselor pescărești pe care par uneori să le conducă.



Fig. nr. 3. Animale marine. Mozaic roman, Sousse, Tunisia.

Silueta delfinului a devenit un adevărat leit-motiv în arta greacă. Ea figurează pe un disc de bronz datând din secolul V a. Chr. (Kunsthistorische Muzeum, Viena), pe o decadrahmă provenind din Siracuză (anul 495 a. Chr.) pe care nimfa Aretusa este înfățișată înconjurată de delfini (col. particulară) sau pe un miunat mozaic din insula Delos, dintr-o vilă ce poartă chiar denumirea de „Casa cu delfini”. În Muzeul Arheologic de la Neapole se păstrează o monedă de argint din Tarent (datată între 470–460 a. Chr.) în care Falantos, fondatorul orașului este înfățișat călărind un delfin. Alături de această reprezentare este adăugat și



Fig. nr. 4. Monedă de argint cu Falantos călărind un delfin, Muzeul arheologic Neapole.

simbolul Venerei, scoica zeiței. *Conca Veneris* avea să facă o îndelungată și fatuoasă carieră mai cu seamă în arta și arhitectura barocă, sinuozi-tatea curbelor sale intrucându-se perfect în repertoriul stilistic specific acelei epoci.

Catastrofala erupție a vulcanului Vezuviu din 23–24 august 79 p. Chr. a îngropat trei orașe din apropiere: Pompei, Herculaneum și Stabiae. Imensul rău s-a dovedit ulterior o binefacere pentru arheologi care au putut descifra în orașele înghițite de cenușa vulcanică, perfect conservate, modul de viață al romanilor: cum locuiau, felul în care își împodobeau casele, cu ce se hrăneau, care le erau obiceiurile, cum se desfășura viața socială și încă multe altele.

Se știe atenția deosebită pe care romanii o acordau băilor alcătuite din trei camere distincte: *caldarium*, *tepidarium* și *frigidarium*, care erau împodobite de mozaicuri. La Herculaneum, într-un *tepidarium*, pavimentul executat în obișnuitul mozaic înfățișează o scenă în care fantasticul se amestecă cu redarea cea mai realistă: imaginii unui triton, zeitate mitologică, i se alătură în cea mai veridică reprezentare cu puțință a unui *octopus* și a încă unui *cefalopod*. În vilele romane din perioada târzie, s-a născut un stil pe care l-am putea cataloga drept realism-mizer, în genul riparografiilor, picturi de gen în care observația era împinsă la limita anecdoticului. În istoria artei romane, acest stil se numește „Camera nemăturată” deoarece locul mozaicurilor decorative obișnuite a fost preluat de imagini prea puțin artistice. În triclinium, „sala de mese” a oricărei vile romane, pentru a fi acoperit aspectul prea puțin agreabil al resturilor de mâncare căzute pe jos, mozaicul înfățișa el însuși resturi de mâncare: un cotor de măr, un os, ciorchina unui strugure pe jumătate mâncat, un picior de găină, coji de castane, ba chiar și schelete de pește. Cu alte cuvinte, ceea ce era fizic respingător, prin artă devenise ceva acceptabil, de nu cumva interesant. În acest „bol alimentar” arheologic viețuitoarele marine ocupă locul cuvenit ca și în hrana de toate zilele a locuitorilor celor trei orașe costiere. Pe un crater italian datând din secolul IV provenind de la Mandralisca-Cefalu este reprezentată o scenă de... piață: sub ochii unui client, vânzătorul de pește hăcuia cu un cuțit uriaș un ton. Atât trăsăturile personajelor, bine individualizate, cât și forma tonului sunt perfect redade, recunoscutibile și identificabile.



Fig. nr. 5. Vânător de ton. Detaliu de pe un crater în stil italiot din sec. IV. Muzeul Mandralisca, Cefalu.

Odată cu apusul marilor civilizații antice mediteraneene, vietățile marine și zeitățile mării, care ocupaseră un loc privilegiat în arta acestor ținuturi au dispărut; odată cu nuditatea greacă, modelul de necontestat și omniprezent în artă, care a dominat timp de aproape opt secole, dispare și lumea lor. Printre sfinții creștini, hieratici și austeri, învăluiți din cap până în picioare de stoffe care le învăluie nuditatea, nu mai e loc pentru viețuitoare. Singurul care a supraviețuit bestiarului antic este peștele – *ihthios* – al cărui nume conține inițialele Mântuitorului – „I” și „CH” (Iesus Christos) presum și cuvântul „teus”, cu varianta „tios”, care înseamnă Dumnezeu. Alături de miel, ca simbol al jertfei, și păun, simbol al strălucirii divine, peștele a intrat în simbolistica iconografică creștină. Pe timidele încercări artistice din catacombe, pe rudimentarele altare ale primelor biserici creștine, crestat în piatra grotelor în care s-au retras ermiții, stângaci și sumar desenat, peștele indică fără greș perioada paleocreștină.

Abia amestecul de creștinism și păgânism al Renașterii, în a cărui artă zii se amestecă cu Dumnezeii și credința cu viziunea laică asupra lumii reînvie mitologia antică chiar mai spectaculos decât în antichitate. Durata Renașterii este însă relativ scurtă și repertoriul ei, după ce este exacerbât în baroc recade în uitare. Lumea se laicizează

și odată cu ea și arta. Din vechile reprezentări viețuitoarele marine se retrag în naturile moarte ale flamanzilor sau ale picturii moderne, care în curând le abandonează și ele. Incontestabil, antichitatea mediteraneană e cea care i-a dat mării partea ei de nemurire. Prin artă. Prin filmele sale, lui Jacques-Yves Cousteau i-a fost dat ca prin forme, mișcare și culcare să ne reamintească de minunata lume a adâncurilor și tăcerii.